

Віталій Тацієнко

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Україна*

ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА КИЇВСЬКОЇ ЕПАРХІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Vitaliy Tatsiyenko

Pavlo Tychynga Uman State Pedagogical University, Ukraine

EDUCATIONAL LEVEL OF THE ORTHODOX PARISH CLERGY OF THE KYIV EPARCHY IN THE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURIES

The article makes the attempt to trace the evolution of educational level of the Orthodox parish clergy of the Kyiv Eparchy in the nineteenth - early twentieth century. The activities of the central and diocesan administrations aimed at improving the Orthodox clergy's education are emphasized. It is stated that at the beginning of the 19th century only a quarter of all priests studied at theological schools most of which were Catholic and Unitarian, but in the middle of the nineteenth century only one of five priests had education. At the beginning of the twentieth century a half of clergymen and sacristans including 95,5 % of priests got secondary education. This index was slightly higher than the average one in the Empire. The clergymen remained one of the most educated strata of that society.

Key words: the Orthodox parish clergy, Kyiv Eparchy, educational level, Eparchy administration, theological colleges, theological education.

Нині у наукових колах все більше посилюється інтерес до дослідження Православної Церкви та духовного стану. Серед інших питань, що привертають увагу вчених, актуальним є з'ясування освітнього рівня парафіяльних кліриків. У працях сучасних українських дослідників Надтоки Г. М.¹, Перерви В. С.², Кузнець Т. В.³ частково висвітлюється окреслена тема, проте загалом проблема є недостатньо вивченою.

На початку ХІХ ст. освітній рівень духовенства залишався на досить низькому рівні. Свідченням тому можуть слугувати дані про освіту священників м. Києва та дев'яти повітів (крім Уманського, Чигиринського, Черкаського) Київської єпархії у 1800 р.⁴

Таким чином, з 1140 священників дев'яти повітів єпархії лише 268 отримали духовну освіту, що складало 23,5 %. Але з них у православних навчальних закладах отримали освіту 104 священники (38,8 %). Більшість протопопів та священників (164 особи або 61,2 %) здобували освіту у католицьких та уніатських навчальних закладах. У цьому плані православне духовенство особливо поступалося католицькому та уніатському, яке мало значно вищий рівень освіти.

У перші десятиліття ХІХ ст. більшість священників були т. зв. «псалтирниками» або «дячковськими богословами», так як отримували професійну підготовку у сільського священно-церковнослужителя. Наука зводилась до навчання читанню і письму, співу та читанню на кліросі, прислужування у вівтарі священнику, ходінню з причтом по требах та практичних настановах про

¹ Надтока, Г.М. (1998). *Православна церква в Україні 1900-1917 років: соціально-релігійний аспект*. Київ: «Знання».

² Перерва, В.С. (2001). *Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії наприкінці ХVІІІ – ХІХ ст.*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ.

³ Кузнець, Т.В. (2013). *Сільське парафіяльне духовенство Київської єпархії: узагальнений портрет кінця ХVІІІ – початку ХХ століття*. Умань: «Візаві».

⁴ Кузнець, Т.В. (2013). *Сільське парафіяльне духовенство Київської єпархії: узагальнений портрет кінця ХVІІІ – початку ХХ століття*. Умань: «Візаві», 134-135.

поводження священно- церковнослужителя при богослужінні. Таким чином, більшість духовенства не отримувала професійної освіти у духовних навчальних закладах, а здобувала підготовку у богослужбовій практиці. Але поступово такі клірики виходили за штат, а їх місця займали випускники семінарій і до середини XIX ст. їх майже не залишилося¹. Тому одне з провідних місць в діяльності митрополитів займала проблема підвищення рівня освіти духовенства. З цією метою ще митрополит Ієрофей (Малицький) використовував спадковість парафій, закріплюючи місця за тими наступниками, які навчались у Київській академії².

№ п/п	Навчальні заклади	Кількість богословів	Кількість філософів	Кількість риторів	Кількість граматиків	Усіх
1	Православні: Київська академія	37	20	31	4	92
2	Переяславська семінарія	-	2	7	-	9
3	Чернігівська семінарія	-	-	2	-	2
4	Межигірська семінарія	-	1	-	-	1
5	Католицькі та уніатські: Уманське училище	2	9	23	2	36
6	Житомирське училище	-	9	33	2	44
7	Вінницьке училище	1	8	18	-	27
8	Любарське училище	1	4	13	-	18
9	Канівське училище	-	-	12	3	15
10	Овруцьке училище	-	-	5	-	5
11	Барська «семінарія»	-	1	4	-	5
12	Львівська «академія»	2	1	2	-	5
13	Острозька «семінарія»	-	1	2	-	3
14	Шаргородське училище	-	1	-	-	1
15	Золочівське училище	-	1	-	-	1
16	Станіславське училище	-	-	1	-	1
17	Бучацька «колегія»	-	-	1	-	1
18	Краківська «академія»	-	-	1	-	1
19	Віленська «академія»	1	-	-	-	1
Усіх		44	58	155	11	268

Митрополит київський Гавриїл (Банулеско-Бодоні) у зверненні до дикастерії 2 липня 1800 р. наголошував на недостатності уваги, яку приділяли клірики навчанню дітей, оскільки або вони навчалися вдома, або в уніатських училищах, а деякі взагалі залишались без освіти. Відтак, залишалися непідготовленими до священно- церковнослужительських посад. Тому митрополит вимагав, щоб усіх синів духовенства віком від 8 до 14 років відправити на навчання до Київської академії. За ігнорування даного розпорядження митрополит погрожував не тільки відмовою у наданні місця служби, а й виключенням з духовного стану. За відомістю, складеною в січні 1801 р., нараховувалось 719 дітей духовенства, які мали навчатись в академії. Варто зауважити, що майже половина з них не була відправлена на навчання у зв'язку з бідністю, станом здоров'я, а також було чимало випадків свідомого небажання батьків. Непоодинокими випадками були втечі учнів з академії. Таке ставлення до освіти перетворювалося на проблему для Православної Церкви регіону. З цього приводу дикастерія указом від 7 березня 1801 р. погрожувала прислати до таких батьків за їх рахунок спеціального посланця за дітьми, а в кого були поважні причини, то мусив повідомити про них митрополиту³.

За реформою 1808-1814 рр. в Російській імперії утворилася трьохступенева система духовної освіти. Навчальні заклади, які готували майбутніх священно-церковнослужителів, поділялися на

¹ Крыжановский, Е.М. (1890). Собрание сочинений. Т. 1. Киев: Типография С. В. Кульженко, 507-508, 531.

² Белгородский, А. (1901). *Киевский митрополит Иерофей Малицкий (1796-1799)*. Киев: Типография И. И. Горбунова, 114.

³ Кузнец, Т.В. (2013). *Сільське парафіяльне духовенство Київської єпархії: узагальнений портрет кінця XVIII – початку XX століття*. Умань: Візаві, 135-136.

духовні училища, які давали початкову освіту, семінарії – середню та академії – вищу. Така система духовної освіти залишалася незмінною до кінця синодального періоду. В Київській єпархії вона складалась з п'яти духовних училищ (Києво-Подільського, Києво-Софійського, Богуславського, Черкаського і Уманського), семінарії та академії. З 1800 р. створювались т. зв. «російські школи», де отримували освіту учні, яким важко давався семінарський курс з його іноземними мовами. Така Київська школа проіснувала до 1819 р.¹

Указами 1808 і 1814 рр. передбачалося зараховувати усіх дітей духовенства з 6-8 років до духовних навчальних закладів, чим їх фактично було поставлено в становище духовних кантоністів, які повинні були обов'язково готуватися до священно- і церковнослужительських посад.² Таким чином, діти були змушені попри бажання присвячувати своє життя служінню церкві.

За «Положенням про способи покращення становища духовенства» від 6 грудня 1829 р. єпархіальні адміністрації зобов'язувалися призначати на священницькі посади, як у містах так і селах, випускників духовних семінарій та академії. У випадку недостатньої кількості семінаристів, для заміщення священнослужительських посад, мали переводити їх з інших єпархій. Лише за відсутності кандидатів для отримання сану у власній та інших єпархіях, дозволялось висвячувати у священники осіб із незавершеною семінарською освітою, але відповідної поведінки та не молодших 30 років. Обумовлювалось, щоб випускники академії мали перевагу перед семінаристами³, а відповідно до уставу семінарій, місця в єпархіях мали отримуватись суворо «по ступеням, по кожному розряду учням семінарій присвоїним». Тому без перебільшення реформа різко змінила ставлення духовенства до професійної освіти. Якщо раніше духовенство не надто бажало її здобувати, то у середині XIX ст. розуміло, що чим краща освіта, тим більші перспективи відкривались⁴. Тому отримання освіти стало рівнозначним отриманню місця.

Значну увагу питанню освіченості духовенства приділяв митрополит Євгеній (Болховітінов). Для скорочення контингенту малограмотних кліриків і заохочення духовенства віддавати дітей в навчальні заклади, митрополит здійснював ретельний відбір кандидатів не лише на священницькі, а й причетницькі місця. Обов'язковим було екзамінування претендентів на священно- і церковнослужительські посади, незважаючи на отриману освіту⁵. Все ж духовенство продовжувало не надто охоче відправляти дітей на навчання. У 1827 р. митрополит зазначав з цього приводу, що в кожному повіті багато повнолітніх дітей духовенства без освіти, нічим не зайнятих та відзначав небажання деяких священників відправляти дітей до училищ. Тому, відповідно до статуту училищ, він зобов'язав духовні правління та благочинних обов'язково відправляти дітей 7-8 річного віку здобувати початкову освіту, за винятком, коли батьки зобов'язуються навчати їх до 12-річного віку для вступу одразу в повітове училище. Тих священно- церковнослужительських дітей, які за віком не могли навчатись, під загрозою штрафу мали навчати священники при церквах, готуючи до причетницької посади. Також митрополит наголошував, що при призначенні на посаду перевага віддавалась претендентам з освітою⁶.

З огляду на малограмотність священно- та церковнослужителів, окрім богослужбових книг, не мали більше ніякої літератури. З цієї причини у 1831 р. причтам більш заможних церков митрополит Євгеній дозволив на церковні кошти купувати книги релігійного змісту, зокрема, Біблію, повчання, видані Св. Синодом, Пролог, Шестиднів св. Василя тощо. Ці книги та катехізис священнослужителів мали обов'язково перечитувати якомога частіше і керуватися ними при складанні проповідей⁷.

Однак, через складне матеріальне становище далеко не кожному священнику вдавалося

¹ Історія релігії в Україні. Православ'я в Україні (1999). Т. 3. Київ: Український центр духовної культури, 273-274.

² Перерва, В.С. (2001). *Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії наприкінці XVIII – XIX ст.*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 76.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 383, спр. 247, арк. 4.

⁴ Римский, С.В. (1999). *Российская церковь в эпоху великих реформ (Церковные реформы в России 1860 – 1870-х годов)*. Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье: Общество любителей церковной истории, 149-150.

⁵ Карпов, С.М. (1914). *Евгений Болховитинов как митрополит Киевский*. Киев: Типография «Петр Барский в Киеве», 62-63.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 712, оп. 6, спр. 818, арк. 1-4.

⁷ Орловский, П. (1901). Деятельность митрополита Евгения по управлению Киевскою епархией. *Киевские епархиальные ведомости*, 13, 602.

забезпечити дітям гідне утримання, через те не всі студенти духовних навчальних закладів проходили повний курс навчання. Прийняте у 1842 р. «Положення про забезпечення православного сільського духовенства землею, будинками і одноразовою допомогою в Західних губерніях» ефективно вплинуло і на підвищення освітнього рівня духовенства. Так, митрополит Філарет (Амфітеатров) в середині 50-х років XIX ст. зазначав, що в час його призначення на київську кафедру (1837 р.), лише 1/5 частина духовенства єпархії мала семінарську освіту, а тепер лише 1/12 не закінчили семінарії і число учнів у ній подвоїлося¹.

Все ж здобуття освіти продовжувало залишатися одним з головних джерел витрат в сім'ї клірика. До того ж родини духовенства, як правило, були багатодітними і навчатись могли кілька дітей одночасно². Наприклад, четверо дітей диякона м. Городища Черкаського повіту К. Мировича одночасно навчалися в різних навчальних закладах, двоє синів у Черкаському духовному училищі, один син у сільськогосподарському і донька в 6 класі Київського єпархіального училища для дівчат духовного стану. Прохання про звільнення від плати за навчання доньки було відхилено, а через неврожайний рік та витрату коштів на лікування дружини за ним виявилась заборгованість за навчання доньки 80 руб. Тому К. Мирович просив консисторію взяти в церкві, якій служить 100 руб., яка володіла вільним капіталом 3000 руб. Консисторія дозволила видати гроші під 3,6 %³.

Попри заходи центральної та єпархіальної адміністрації значна частина духовенства на середину XIX ст. залишалася поза освітою. Наприклад, у Київській єпархії, за даними духовної консисторії, 242 з 1252 православних священнослужителів, тобто кожен п'ятий, не мали взагалі ніякої освіти. Така ситуація була характерною і для інших єпархій Правобережжя. Тому Київський генерал-губернатор у звіті царю за 1853-1855 рр. зазначав: «Залишається бажати, щоб (православне) духовенство було культурнішим та освіченішим...»⁴.

Відсутність освіти у кліриків служила причиною виключення їх з духовного стану. Так, у 1865 р. митрополит Арсеній (Москвін) наказав виключити всіх безмісних та безграмотних осіб старших 15 років⁵.

Поступово освіченість духовенства зростала. У звіті про стан єпархії до Св. Синоду за 1865 р. митрополит зазначав, що священно- та церковнослужителі єпархії мають «достатній рівень освіти». Майже всі священники мали семінарську освіту, причетники навчалися у духовних училищах і нижчих класах семінарії⁶.

За законом від 26 травня 1869 р. «Про відкриття дітям православного духовенства шляхів до забезпечення свого існування на всіх поприщах громадянської діяльності» діти кліриків уже не належали до духовного стану⁷. Відповідно, не зобов'язувались отримувати виключно духовну освіту, що стало значним кроком до ліквідації станової замкнутості.

Проте, незважаючи на можливість навчатися у світських навчальних закладах, переважна більшість духовенства продовжувала отримувати духовну освіту. В пореформений час духовні навчальні заклади продовжували надавати освіту переважно дітям священно- і церковнослужителів. Так, у 1876 р. у духовних училищах Київської єпархії з 772 учнів 34 особи не належали до духовного стану⁸. У 1882-1883 навчальному році у Київській духовній семінарії з 473 вихованців з духовного стану нараховувалось 452, дворянства – 3, чиновників – 8, міщан – 4, селян – 3 та 3-є іноземців-болгар⁹. У Київській духовній академії у 1881-1882 навчальному році з 198 студентів 189 були синами священно- та церковнослужителів, 2 – чиновників, 2 – службовців духовних училищ, 1

¹ Перерва, В.С. (2001). *Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії наприкінці XVIII – XIX ст.*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 81.

² Известия и заметки (1863). *Киевские епархиальные ведомости*, 15, 470-473.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 868, спр. 520, арк. 2-3.

⁴ Крижанівський, О.П., Плохій, С.М. (1994). *Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX століття*. Київ: Либідь, 264-265.

⁵ Распоряжения епархиального начальства (1865). *Киевские епархиальные ведомости*, 8, 89.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 1023, спр. 180, арк. 3.

⁷ Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода (1869). *Киевские епархиальные ведомости*, 12, 70.

⁸ Сведение о духовных училищах [мужских], состоящих в Киевской епархии в 1876 году (1876). *Киевские епархиальные ведомости*, 14, 154.

⁹ Записка о состоянии Киевской духовной семинарии за 1882-83 учебный год (1883). *Киевские епархиальные ведомости*, 23, 474.

– селянина та 4 – іноземців (3 болгар і 1 чорногорець)¹. Хоча поступово частка представників світських станів зростала, та все ж вихідців з духовних родин була переважна більшість. Наприклад, на 1 вересня 1914 р. у Київській семінарії з 455 семінаристів з мирян нараховувалось 80, що складало 17,6 %². З цього приводу І. Власовський зазначав, що «духовні школи в Росії були не тільки професійними, але й становими, можливо навіть більш становими, ніж професійними»³.

Все ж частина дітей духовенства обирала й світську освіту. Наприклад, у 1878 р. в навчальних закладах м. Києва дітей священно- та церковнослужителів навчалось: у 1-й гімназії 51 особа з 655, 2-й гімназії – 78 з 655, 3-й гімназії – 52 з 476, колегії Павла Галагана 12 з 50, прогімназії – 25 з 293. Також представники духовного стану навчалися у реальному, ремісничому, юнкерському училищах, військовій гімназії, але у відчутно меншій кількості. Наприклад, у ремісничому училищі з 140 учнів тільки 2 належали до духовного стану. Це можна пояснити тим, що духовенство все ж прагнуло дати дітям гуманітарну освіту. В класичних гімназіях та колегії Павла Галагана кількість студентів з духовного стану складала дещо більше 10 % від загальної чисельності⁴. Кардинально ситуація не змінилася і на початку ХХ ст. На 1 січня 1903 р. у гімназіях та прогімназіях Київського навчального округу з 10 441 особи представники духовного стану склали 6,4 %. У реальних училищах – 1,9 %⁵.

У звіті київського митрополита Св. Синодові про стан епархії за 1875 р. відзначалось, що майже всі священники, за виключенням 43, отримали повну освіту у духовній семінарії, а 30 з них мали академічну освіту. Також зазначалось, що в Київській епархії була достатня кількість кандидатів на місця священників та дияконів із випускників духовної семінарії, яких у 1875 р. нараховувалось 88, а на місця псаломників вистачало кандидатів із незавершеною семінарською освітою⁶. Варто зауважити, що переважна більшість духовенства не бажала продовжувати навчання в академії, оскільки для отримання священницького сану цілком вистачало семінарської освіти. Академія готувала високоосвічених духовних пастирів, її випускники займали посади священників у великих містах, викладачів духовних навчальних закладів, кандидатів на вищі церковні посади. Єдиними місцями служби, на які обов'язково призначалися випускники академії, були посади викладачів Київської духовної академії та семінарії, законовчителів, священників кафедрального собору⁷.

Чисельність освіченого духовенства Київської епархії в другій половині ХІХ ст. можна простежити за даними таблиці:

1879 р. ⁸				1899 р. ⁹			
	Усіх	Закінчили богословський курс	Закінчили філософський курс		Усіх	Закінчили богословський курс	Закінчили 4 клас семінарії
протоіереї	30	30	-	протоіереї	54	54	-
священники	1297	1263	34	священники	1336	1286	36
диякони	64	1	33	диякони	188	11	28
причетники	1616	19	15	псаломники	1409	67	107

Таким чином, майже всі священники мали семінарську освіту. Дияконів, які закінчили семінарський курс, було значно менше, оскільки для проходження їх служби це не було обов'язковим. Вистачало підготовки здобутої в духовних училищах. Відсоток псаломників з семінарською освітою був мізерним. Однак, спостерігається тенденція до зростання кількості

¹ Киевская духовная академия в 188½ учебном году (1882). *Киевские епархиальные ведомости*, 20, 373.

² *Всепогоднейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1914 год* (1916). Петроград: Синодальная типография, 68.

³ Власовський, І. (1998). Нарис історії Української Православної Церкви. Т. 3. Київ: Українська Православна Церква Київський Патріархат, 255.

⁴ Киевская епархия в 1878 г. (1879). *Киевские епархиальные ведомости*, 7, 5-6.

⁵ Козлинский, С. (1904). Большое место. *Киевские епархиальные ведомости*, 23, 544-545.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 1023, спр. 84, арк. 6-7.

⁷ Калініч, Г. (2008). Православне духовенство міста Києва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: зміни у соціально-професійній структурі. *Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури*, вип. 7. Київ, 330.

⁸ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 1023, спр. 333, арк. 14-15.

⁹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 1047, спр. 1301, арк. 40.

церковнослужителів, що навчались у семінарії. Якщо у 1879 р. їх нараховувалось 2,1 %, то у 1899 р. – 12, 3 %.

Кількість псаломників з повною семінарською освітою залишалася низькою і на початку ХХ століття. З 1563 псаломників єпархії 44 отримали повну середню спеціальну освіту, що складало 2,8 %. Характерно, що 17 з них служили у Києві, 2 – у повітових містах (Умані та Радомишлі), решта 25 – у сільських парафіях¹.

Попри недоліки семінарської освіти, все ж вона давала більш-менш пристойний загальноосвітній рівень. Адже значна частина випускників ставала не тільки священно- та церковнослужителями, а й працювала викладачами, ветеринарами, чиновниками, деякі продовжували здобувати освіту в університетах².

В містах духовенство мало істотно вищий рівень освіти, а найвищий спостерігався у єпархіальному центрі. Протягом останньої чверті ХІХ ст. у Києві простежувалась тенденція до зростання частки священників, які мали вищу богословську освіту. На середину 90-х рр. ХІХ ст. 45 священників Києва закінчили духовну академію, а 28 – семінарію. Вже 1900-го р., за зростання кількості священницьких місць, у Києві число священників-семінаристів скоротилося до 13³.

Духовенство залишалося однією з найосвіченіших верств тогочасного суспільства, не поступаючись за рівнем грамотності дворянству. Загалом, по імперії у 1857 р. середній рівень грамотності серед дворян (старших 9 років) становив 77 %, серед духовенства – 72 %, а у 1897 р. – 86 та 89 % відповідно⁴. За даними Першого Всеросійського перепису населення 1897 р. у Київській губернії рівень грамотності осіб духовного стану старших 9 років складав 90,1 %, для порівняння відсоток грамотності дворянства складав 90,3 %, міщанства – 45 %, селянства – 16,4 %⁵. Однак, варто зауважити, що за рівнем освіти духовенство переважало дворянство, оскільки переважна більшість священнослужителів навчались у семінаріях і академіях, де отримували середню або вищу професійну освіту. Про вищий рівень освіченості духовного стану порівняно з дворянством свідчить і те, що в імперії на 1897 р. у вищих та середніх навчальних закладах отримали освіту 33,5 % дворянства, а серед духовенства – 58,5 %⁶.

Освітній ценз парафіяльного духовенства Київської єпархії у 1909 р. можна унаочнити так:⁷

	Усіх	Закінчили духовні академії	Неповний курс духовних академії	Університети	Інші ВНЗ	Закінчили духовні семінарії	Неповний курс духовних семінарій	Закінчили гімназії і реальні училища	Неповний курс гімназій і реальних училищ	Закінчили духовні училища	Неповний курс духовних училищ	Початкові світські навчальні заклади	Домашня освіта
протоієреї	97	36	1	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-
священники	1372	52	-	-	1	1141	73	31	8	42	12	9	3
диякони	261	-	-	-	-	17	40	6	3	44	62	55	34
псаломники	1296	-	-	-	-	39	99	3	10	159	263	390	333
усіх	3026	88	1	-	1	1257	212	40	21	245	337	454	370

¹ К вопросу об учреждении в Киевской епархии профессионального училища для детей местного духовенства. (1903). *Киевские епархиальные ведомости*, 27, 712.

² Грекулов, Е.Ф. (1969). *Церковь, самодержавие, народ (2-я половина XIX века – начало XX в.)*. Москва: Наука, 102.

³ Калініч, Г. (2008). Православне духовенство міста Києва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: зміни у соціально-професійній структурі. *Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури*, вип. 7. Київ, 328.

⁴ Миронов, Б.Н. (2003). Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Т. 1. 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 104.

⁵ Тройницкий, Н.А. (ред.) (1904). Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. XVI: Киевская губерния. Санкт-Петербург: Издание Центрального Статистического комитета Министерства Внутренних Дел, 52-54.

⁶ Миронов, Б.Н. (2003). Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Т. 1. 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 104.

⁷ *Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1908-1909 годы* (1911). Санкт-Петербург: Синодальная типография, 24-25, 28-29.

З наведених даних видно, що на 1909 р. вищу освіту в єпархії мали 90 священнослужителів з 3026 кліриків, що складало 3 %. Протоіереїв вищу освіту отримали 37 осіб (38,1 %), священників 53 особи (3,9 %). Частка священно- церковнослужителів з середньою освітою (враховуючи неповну) складала 1530 осіб або 50,6 % штатного духовенства. Протоіереїв з середньою освітою нараховувалось 60 осіб (61,9 %), священників 1253 (91,3 %), дияконів 66 (25,3 %), псаломників 151 (11,6 %). Початкову освіту мали 63 священники (4,6 %), 161 диякон (61,7 %) та 812 псаломників (62,7 %). Домашню освіту отримали 3 священники, 34 диякони, 333 псаломники, що у відсотковому співвідношенні складало відповідно 0,2 %, 13 % і 25,7 %. Загалом, кількість протоіереїв та священників з вищою та середньою освітою (враховуючи неповну) складала 1403 особи або 95,5 %. Цей показник був дещо вищим ніж в середньому по імперії, так як середньостатистичний складав майже 90 %¹.

Таким чином, світська та церковна влада постійно тримали в полі зору питання освіти духовенства: видавалася низка законів та розпоряджень центральної та єпархіальної адміністрацій, спрямованих на підвищення освітнього рівня парафіяльного кліру. Вводився спеціальний освітній ценз для отримання духовної посади. Освічене духовенство розуміло важливість освіти і забезпечувало нею своїх дітей. У другій половині XIX – на початку XX ст. православне духовенство залишалося однією з найосвіченіших верств суспільства.

References

1. Belgorodskij, A. (1901). *Kievskij mitropolit Ierofej Malitskij (1796-1799)*. Kiev: Tipografija I. I. Gorbunova.
2. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 383, spr. 247.
3. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 868, spr. 520.
4. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 1047, spr. 1301.
5. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 712, op. 6, spr. 818.
6. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 1023, spr. 180.
7. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 1023, spr. 84.
8. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 1023, spr. 333.
9. Grekulov, E. F. (1969). *Cerkov, samoderzhavie, narod (2-ja polovina XIX veka – nachalo XX v.)*. Moskva: Nauka.
10. Istorija religii v Ukraini. Pravoslavja v Ukraini (1999). T. 3. Kyiv: Ukrainskiy tsentr dukhovnoi kulturi.
11. Izvestija i zametki. (1863). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 15, 467-479.
12. K voprosu ob uchrezhdenii v Kievskoj eparhii professionalnogo uchilisha dlja detey mestnogo duhovenstva. (1903). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 27, 710-713.
13. Kalinich, H. (2008). Pravoslavne dukhovenstvo mista Kyieva naprykinci XIX – na pochatku XX st.: zmini u sotsialno-profesiinij strukturi. *Proseminarij: Mediievistyka. Istorija Tserkvi, nauki i kulturi*, vyp. 7. Kyiv, 326-364.
14. Karpov, S. M. (1914). *Evgenij Bolhovitinov kak mitropolit Kievskij*. Kiev: Tipografija «Petr Barskij v Kieve».
15. Kievskaya eparhija v 1878 g. (1879). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 7, 2-7.
16. Kiyevskaja dukhovnaja akademija v 188½ uchebnom godu (1882). *Kiyevskiye eparkhial'nye vedomosti*, 20, 371-375.
17. Kozlinskij, S. (1904). Bolnoe mesto. *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 23, 544-547.
18. Kruizhanovskij, E. M. (1890). *Sobranie sochinenij. T. 1*. Kiev: Tipografija S. V. Kulzhenko.
19. Kryzhanivskij, O. P., Plokhij, S. M. (1994). *Istorija cerkvi ta relihiinoi dumki v Ukraini. Kn. 3: Kinets XVI – seredyna XIX stolittja*. Kyiv: Lubid.
20. Kuznets, T. V. (2013). *Silke parafijalne dukhovenstvo Kyivskoi jeparkhii: uzahalnenj portret kincja XVIII – pochatku XX stolittja*. Uman: «Vizavi».
21. Mironov, B. N. (2003). Sotsialnaja istorija Rossii perioda imperii (XVIII – nachalo XX v.). T. 1. 3-e izd., ispr., dop. Sankt-Peterburg: «Dmitrij Bulanin».
22. Nadтока, H. M. (1998). *Pravoslavna tserkva v Ukraini 1900-1917 rokiv: sotsialno-relihiinij aspekt*. Kyiv: «Znannia».
23. Orlovskij, P. (1901). Deyatelnost mitropolita Evgenija po upravleniju Kievskoj eparhijeju. *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 13, 600-607.
24. Pererva, V.S. (2001). *Status jeparkhialnykh orhaniv vlady ta parafijalnoho sviashchenstva v Kyivskij mytropolii naprykinci XVIII – XIX st.*: dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istorija Ukrainy». Kyiv.
25. Rasporyazhenija eparhialnogo nachalstva (1865). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 8, 89-90.
26. Rimskij, S. V. (1999). *Rossiyskaja cerkov v epohu velikih reform (Tserkovnyje reformi v Rossii 1860 – 1870-h godov)*. Moskva: Krutitskoe Patriarshee Podvorie: Obschestvo lyubitelej tserkovnoj istorii.

¹ *Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1908-1909 годы* (1911). Санкт-Петербург: Синодальная типография, 26-27.

27. Svedenie o duhovnyih uchilischah [muzhskih], sostoyaschih v Kievskoj eparhii v 1876 godu (1876). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 14, 153-164.
28. Troynitskij, N. A. (red.) (1904). Pervaja Vseobschaja perepis naselenija Rossiyskoj imperii, 1897 g. T. XVI: Kievskaja gubernija. Sankt-Peterburg: Izdanie Centralnogo Statisticheskogo komiteta Ministerstva Vnutrennih Del.
29. Vlasovskij, I. (1998). Narys istorii Ukrainskoj Pravoslavnoi Tserkvy. T. 3. Kyiv: Ukrainska Pravoslavna Cerkva Kyivskiy Patriarkhat.
30. *Vsepoddannejšij otchet ober-prokurora Svjatejšhego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija za 1914 god* (1916). Petrograd: Sinodalnaja tipografija.
31. *Vsepoddannejšij otchet ober-prokurora Svjatejšhego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija za 1908-1909 gody* (1911). Sankt-Peterburg: Sinodalnaja tipografija.
32. Vysochayshie povelenija i rasporyazhenija Svjatejšhego Sinoda (1869). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 12, 70-77.
33. Zapiska o sostoyanii Kievskoj duhovnoj seminarii za 1882-83 uchebnyij god (1883). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 23, 473-476.